

Joan Francès Farré
Marc Guàrdia Llorenç

Revista
d'Arqueologia
de Ponent

n°21 2011
Pàgs. 165-172

Universitat de Lleida
ISSN: 1131-883-X
www.rap.cat

Les defenses exteriors del poblat ibèric de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental)

Els darrers treballs a Ca n'Oliver han permès documentar part del sistema defensiu, integrat per un mur reforçat amb torres i un fossar segmentat en diversos trams, al qual cal afegir les dues portes complexes documentades fins ara. Aquests tipus d'estructures, poc conegudes en el món laietà, completen l'organització del jaciment, a la vegada que proporcionen informació valuosa sobre l'evolució del poblat i el seu paper des del punt de vista del control d'un territori ampli durant l'Ibèric Ple i l'Ibèric Final.

Paraules clau: Laietània, fortificacions, fossar.

Recent works carried out in Ca n'Oliver settlement have made possible to document part of the defensive system. This involves a wall reinforced with towers and a moat divided in different sections with two complex doors, so far. This type of structures is not well known in the Layetanian environment, and they complement the whole set of aspects regarding the settlement layout. At the same time, they provide a valuable information about the village evolution and its role in controlling a vast territory throughout the Middle and Late Iberian periods.

Key words: Layetania, fortifications, moat, towers, accesses.

El jaciment

El jaciment ibèric del Turó de Ca n'Oliver es troba al municipi de Cerdanyola del Vallès en un dels primers serrals del vessant vallesà de Collserola. Les intervencions dels últims anys ens han permès aprofundir en el coneixement de l'evolució urbanística i de la seqüència cronològica de l'ocupació del turó i atribuir-li unes dimensions al voltant de les 2 ha. L'evolució de l'assentament ibèric es pot sintetitzar en quatre grans fases:

La primera ocupació del turó (fase 0) estaria representada per una fase inicial prèvia a la pròpiament urbana. Estaria formada per una agrupació de cabanes situades sobre la roca natural de les quals només es conserven alguns retalls i els forats de pal. En general, les alineacions d'aquests grups de forats apunten

cap a construccions rectangulars o subrectangulars sense que se'n pugui precisar la tipologia específica. Malgrat tot, existeix una gran similitud amb la fase antiga del proper jaciment de Can Xercavins on la fase inicial, corresponent al període ibèric antic, està representada per diversos fons de cabana associats a sitges (Francès 2000: 39). La manca de materials associats clarament diferenciables dels més antics de la fase 1 fa que la datació sigui molt problemàtica. Tot i això, es podria situar en un moment anterior al darrer quart del segle VI aC.

La primera fase pròpiament urbana de l'assentament (fase 1) cal datar-la entre el darrer quart del segle VI i final del segle V aC, ja dins d'un context cultural inequívocament ibèric. Corresponen a aquesta fase les característiques ceràmiques pintades amb motius de bandes i cercles, les de cocció reductora amb perfils

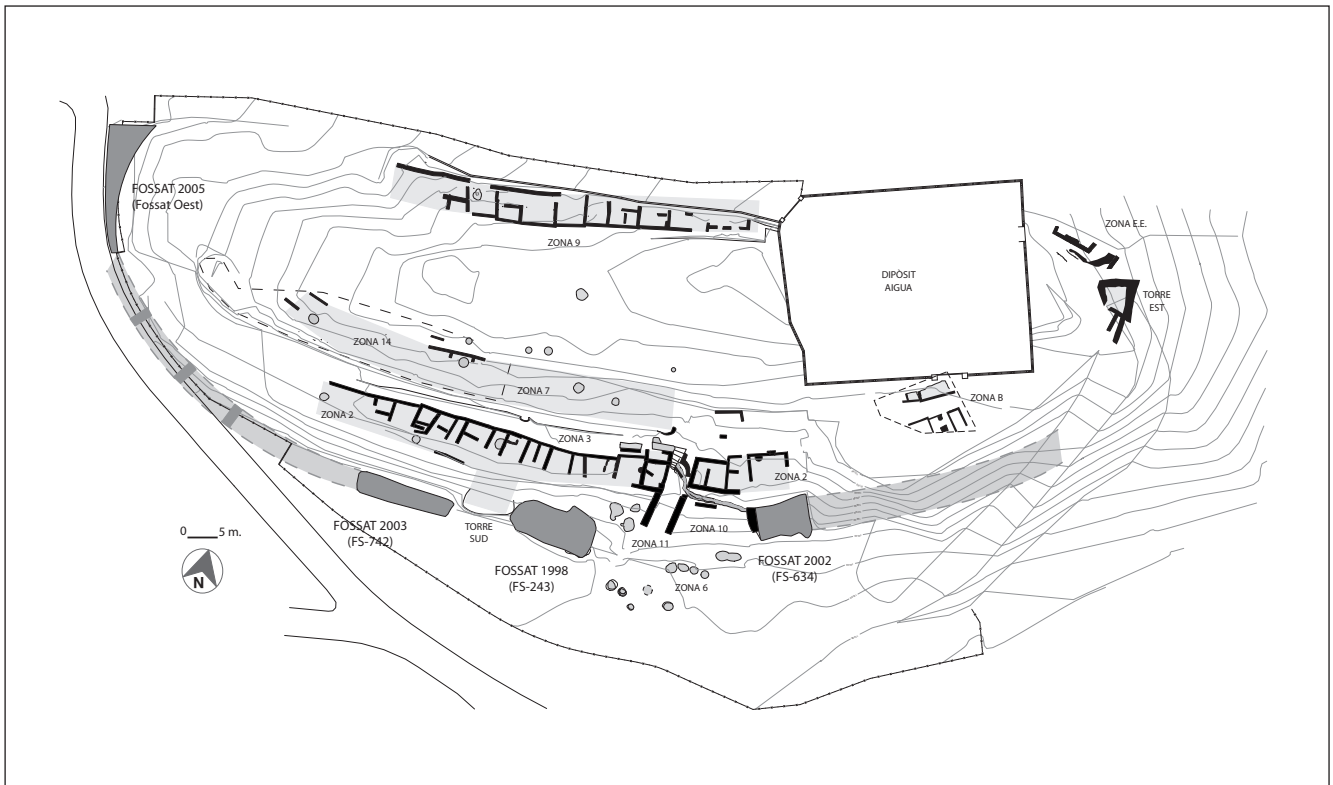

Figura 1. Planta del jaciment en l'ibèric ple.

clarament indígenes i d'altres d'influència mediterrània, a part de les produccions a mà característiques de l'ibèric antic. Es construeixen els primers barris amb les tècniques constructives pròpies d'aquest horitzó, amb les cases encaixades en un profund retall a la roca en el qual les cases de planta rectangular, de dimensions modestes i una gran simplicitat, apareixen compartimentades amb murs fets amb sòcols de pedra i alçats en tovet.

Al final del segle v aC el poblat és objecte d'una reforma constructiva de gran abast i experimenta un canvi radical en la concepció de l'espai habitat (fase 2). En aquest moment l'antic retall ocupat per les cambres de la fase es reomple. La superació del retall permet construir cases més àmplies que es recolzaran en un potent mur de tanca que envoltarà el poblat. En aquest moment de l'inici de l'ibèric ple la porta d'accés al poblat sembla haver estat una simple interrupció en el mur de tanca i no serà fins a la fase 3 que experimentarà una certa sofisticació.

Durant la denominada fase 3, datada entre la darrer part del segle iv aC o principi del iii i final d'aquest segle, es produeixen noves reformes del poblat que cal relacionar amb la seva consolidació com a centre vertebrador d'un extens territori i amb una important capacitat d'emmagatzematge com manifesta el nou camp de sitges. Es refortifica el poblat amb la construcció de nous accessos i possiblement d'un conjunt de defenses exteriors que són l'objecte d'aquest treball i que plantegen alguns problemes cronològics i interpretatius (fig. 1). Com dèiem, un element fonamental per explicar el paper d'aquest poblat és el camp de sitges. Aquest s'estén des del costat oest de la porta sud fins, com a mínim, al límit del carrer València i

ocupa una àmplia extensió de la qual, per ara, només hem excavat una petita part.

Es tracta de dipòsits de volum considerable i d'uns tres metres de fondària, que en algun cas pot arribar als 5,25 metres (ST-738). Pel que fa a la cronologia el dipòsit més antic cal datar-lo al final del segle iv o inici del iii aC i la data d'abandonament del camp de sitges vers el 50 aC. Les estructures apareixen a banda i banda del fossat encara que són més abundants fora dels seus límits (fig. 2). Aquesta ubicació és del tot similar amb el poblat laietà del Turó de la Rovira, on trobem un ampli camp de sitges a l'exterior de l'assentament, a prop d'un accés al poblat protegit per dues torres circulars (Colominas 1945-1946).

Una darrera fase, ja dins d'un context de romanització (fase 4), datada a partir dels primers decennis del segle ii aC, comporta una nova reorganització urbana de l'assentament, col·lapsat pels esdeveniments bèl·lics relacionables amb la Segona Guerra Púnica, de la qual destaquem la construcció d'una nova muralla que no aprofita exactament el traçat de l'anterior; l'ampliació i continuïtat del camp de sitges, així com la construcció de nous habitatges, també ara fora del perímetre de l'assentament. El poblat s'abandonarà definitivament vers el 50 aC.

Les defenses exteriors

El mur de tanca

Com ja hem apuntat el perímetre exterior del poblat es defineix al final del segle v aC en el moment que es produeix una important reforma urbana. Aquesta reforma no només afecta les dimensions i la tipologia dels diferents habitatges sinó que té com a

Figura 2. Ubicació de les defenses exteriors al vessant sud del turó.

manifestació paral·lela la reconstrucció del mur de tanca de la fase 1 del poblat. Durant la campanya del 2003 es va localitzar un sector d'aquesta primera fase al sud del retall on se situen el conjunt de les habitacions de la zona 2 del vessant meridional. Aquesta cambra estava, de la mateixa manera que les altres, encaixada a la roca i es conservava parcialment ja que havia estat amortitzada pel mur de tanca construït en la fase 2. Es va poder identificar la porta d'accés i dos graons situats a l'angle nord-occidental del sector que posaven en contacte el carrer amb el paviment situat a una cota inferior.

Així doncs, la presència d'aquesta casa evidenciava que el perímetre murari conegut del poblat de la fase 2 no es corresponia exactament amb el de la fase 1 i que per tant el moment inicial per a aquesta construcció era el mateix que el de les cambres relacionables amb la fase 2 del poblat, és a dir, final del segle v aC. Cal remarcar que aquest mur és, més que una autèntica muralla, un mur corregut que serveix en realitat de part posterior de les cases, amb una amplada aproximada d'uns 60/80 cm i per tant amb una consistència limitada. No es tracta d'un fet excepcional ja que en força jaciments ibèrics catalans trobem tanques perimetrals de les mateixes característiques (Barberà i Dupré 1984; Sanmartí 1986; Asensio *et al.* 2001). D'altra banda sembla que part de l'alçat d'aquesta muralla hagués pogut estar construït amb tovots atesa la gran quantitat d'aquests elements constructius abocats en el transcurs de l'amortització del fossat, a tocar de la muralla, com és el cas del tram de fossat FS-634. Val a dir que

en cap cas no s'han localitzat restes de tovots *in situ* sobre el parament de la muralla.

Una altra qüestió és si aquest mur estava reforçat amb torres. A Ca n'Oliver tenim evidències d'estructures d'aquesta mena en un estat de conservació força desigual. Per una banda s'ha localitzat, en el vessant sud del poblat, un esperó rocós de planta rectangular amb potents encaixos a la roca, fonamentació que sembla correspondre a una torre totalment arrasada tant pels efectes de l'erosió com per la construcció de feixes per al conreu de la vinya que històricament s'havia realitzat en aquesta part del jaciment. La manca de connexió estratigràfica entre aquest esperó situat al pendent i els nivells estratigràfics corresponents al barri de cases d'aquesta zona impossibilita assegurar si aquesta hipotètica torre formaria part del projecte inicial del mur perimetral de la fase 2 o si seria una construcció posterior. D'altra banda, la construcció d'aquesta torre sembla funcionar paral·lelament a l'excavació dels trams de fossat FS-243 i FS-742, ja que l'alteració sobre el relleu del turó que comporta l'excavació del fossat queda en aquest indret salvaguardada per la talaia natural que ofereix aquest esperó on es basteix aquesta torre.

Més clares són les restes d'una torre situada en l'extrem est del poblat. En la campanya de 2006 ja havíem vist com en aquesta zona hi havia una gran reforma constructiva iniciada al final del segle iv o inici del iii aC, paral·lela a la que ja havíem constatat a d'altres punts de l'assentament. És en aquest moment quan el mur de tanca patirà una sèrie de modificacions. Durant la fase 2 el mur perimetral era

corregut, amb un lleu retranqueig per adaptar-se a la topografia del turó. Just en la carena que connecta els dos vessants es construeix una torre trapezoïdal annexada a l'obertura d'una nova entrada. Aquesta torre aprofita, en part, el mur exterior i els fonaments d'una cambra preexistent que es doblen per suportar una construcció de major alçada. En aquest cas, la torre es projecta en bona part cap a l'interior del poblat. Malgrat que ha estat afectada en part per la instal·lació d'una canonada d'aigua moderna, les restes conservades ens permeten interpretar aquesta torre com una defensa de la poterna definida per un llarg corredor en forma de colze que s'obre a la muralla, molt a prop de la seva banda oest, i que permetrà donar servei al barri de cases situat al nord del turó.

A aquests dos elements defensius cal afegir-ne un tercer que és, per les seves característiques, el més singular dels localitzats fins ara. Es tracta de la reforma de la denominada porta sud. A l'inici de l'ibèric ple, aquesta porta sembla que es una simple interrupció en el mur de tanca. No serà fins a la fase 3 que experimentarà un canvi radical fruit d'un ambiciós projecte constructiu durant el qual s'executaran un seguit d'obres destinades a protegir o reforçar aquest accés amb una porta de tenalla-torre avançada. Reclzant-se en els angles que definien l'antiga porta es construeixen dos potents murs d'uns 6 metres de longitud per 1 metre d'amplada que es projecten vers l'exterior definint un llarg passadís en rampa. L'accés exterior, de tres metres d'amplada i porta de doble fulla com indiquen les pollegueres, resta cobert per un pis superior. Un cop superat aquest, s'accedeix a un corredor o pati que mena a una segona entrada directament relacionada amb el carrer i definida per una estreta graonada flanquejada per un mur que en redueix l'amplada. Tot aquest sistema es complementa amb una poterna situada a la banda est de la porta que està protegida per un avantmur. Per aquesta poterna una claveguera recull l'aigua de l'interior del poblat i desguassa en un tram de fossat a l'est d'aquesta porta sud.

Aquestes transformacions les podem datar entre el final del segle IV i el principi del III aC ja que tota aquesta reordenació amortitza una sitja, el material de la qual ha permès obtenir una data força precisa. Val a dir també que resta per explorar un tram significatiu del perímetre del poblat on tal vegada podria aparèixer alguna altra torre o accés.

Els fossats

Tot aquest projecte constructiu es complementaria amb l'excavació de diversos trams de fossat de perfil en V, situats a la base del turó, i de traçat paral·lel al mur de tanca que defineixen unes escarpes de pendent molt acusat. Fins ara hem localitzat un mínim de tres trams, dos dels quals se situen a banda i banda de la porta. Entre els dos trams situats a la banda occidental de la porta es produeix una interrupció del traçat per un esperó a la roca de planta rectangular. Potser aquesta interrupció estigui en relació amb la hipotètica existència d'una torre que ocupés aquesta plataforma rocosa. A l'altra banda d'aquest sortint de roca es reprèn el traçat del fossat, que tal vegada sigui ja continu.

FS-634

Tram de fossat situat a l'est de la porta sud que quedaria flanquejada per dos segments diferents, un a cada banda. Aquest tram de fossat (fig. 3.1) conserva l'amplada original de 5 metres ja que no s'ha vist afectat per les obres fetes als anys setanta a l'exterior del poblat. Malgrat que no s'ha procedit a excavar-lo totalment, sí que podem avançar que la data d'amortització sembla correspondre al final del segle III aC inici del II aC. En aquest cas la relació del fossat amb la muralla contemporània ens permet aproximar-nos a les dimensions de la berma, que serien d'uns 3 metres. Com a fet interessant, cal esmentar la presència del mur de contenció de la paret oest del fossat, destinat sens dubte a prevenir-ne l'erosió i el deteriorament, i que presenta una obertura per la qual la claveguera que neix a la porta sud condueix les aigües cap al fossat, després d'un recorregut d'una quinzena de metres.

FS-243

Tram de fossat situat a l'oest de la porta d'accés sud, de planta subrectangular i secció en V (fig. 3.2), de 13 metres de llargada per 3 d'amplada màxima conservada ja que la contraescarpa va ser rebaixada als anys setanta. Estava completament excavat a la roca i la forma era força regular. El seu rebliment el componien sis unitats estratigràfiques de les quals només l'última pot ser interpretada com de funcionament de l'estructura, mentre que la resta correspondria a nivells d'amortització. Del seu interior es va recuperar molt material amb una datació força precisa situada al voltant del 200 aC. El fet que aquests nivells continguessin gran quantitat de cendres i carbons, juntament amb abundant material ceràmic i metàl·lic, ens va fer pensar que aquests estrats, malgrat que es trobaven dins del fossat, estaven en relació amb els nivells de destrucció localitzats en altres zones del poblat.

FS-742

A continuació del fossat FS-243 i de l'esperó rocós interpretat com la plataforma on aniria assentada una torre, es va localitzar aquest nou tram de fossat (figs. 3.3 i 5). No podem assegurar si es tracta d'un segment o si en aquest punt el fossat ja esdevé continu en el seu traçat cap a l'extrem oest del poblat. Només ha estat possible l'excavació de 16 metres de llargada, suficients, però, per establir-ne la cronologia. De la mateixa manera que en els trams ja coneguts, la data d'amortització correspon al final del segle III aC o principi del segle II aC. Malgrat que estava rebaixat en el límit sud, la fondària conservada oscil·la al voltant dels 2 metres i l'escarpa resultant és de més de 6 metres d'alçada. És interessant destacar l'existència d'un mur de contenció situat a l'extrem del fossat —a la banda est— i que reforça la roca. Aquest dispositiu tal vegada estigué orientat a prevenir el deteriorament de la fossa a causa de les aigües pluvials i del fort pendent.

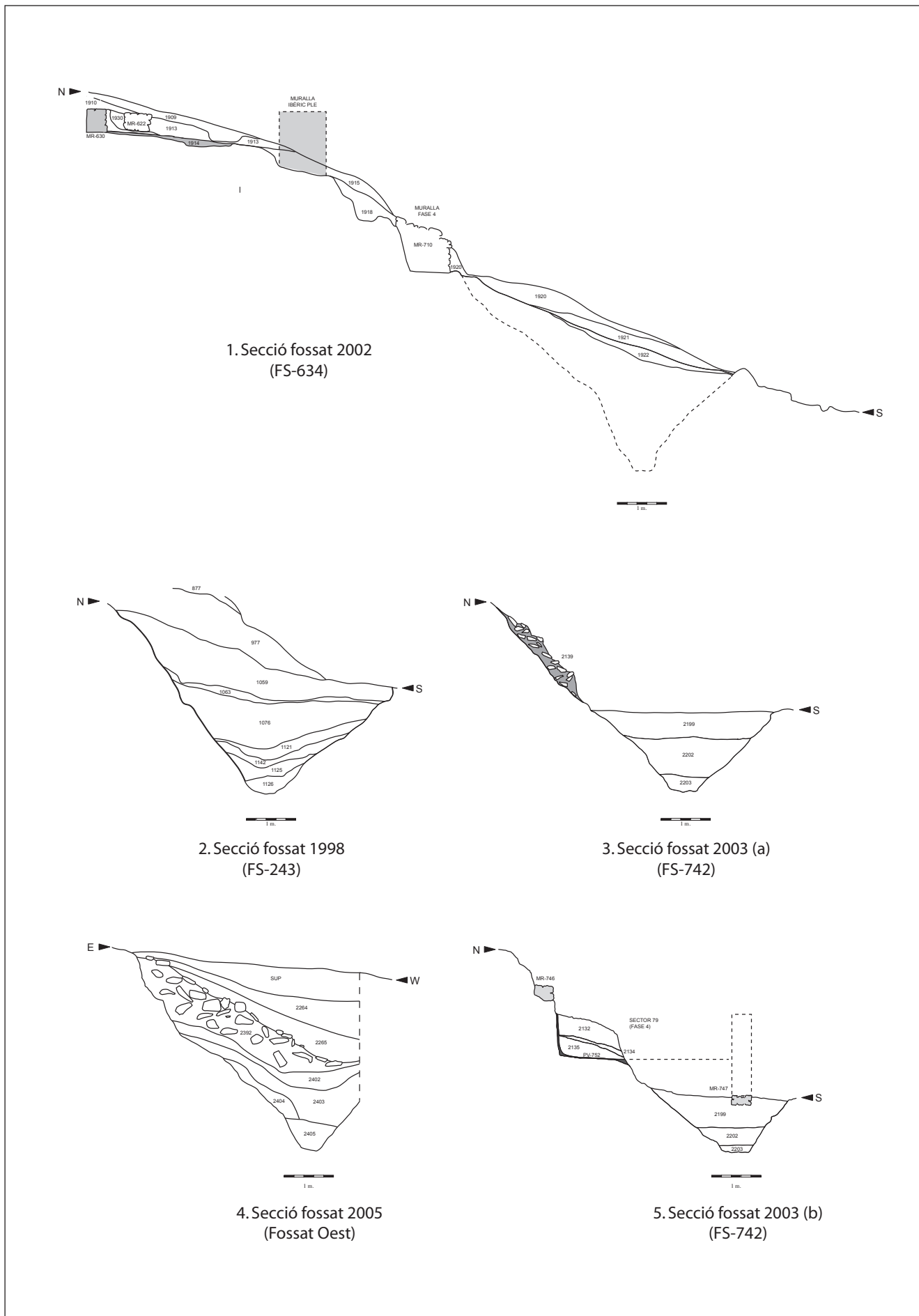

Figura 3. Seccions dels trams de fossat excavats al jaciment.

Fossat oest

Es localitza com a continuació del traçat de FS-742 tot i que no sabem si en forma part o si es tracta d'un nou tram de fossat (fig. 3.4). Ja a cota de carrer es dibuixava la cara interna del fossat que continua el perfil del turó cap a l'oest tal i com posen de manifest els diversos sondeigs realitzats. Una part del traçat es troba sota el paviment del carrer València, però hem pogut observar que en la banda nord-oest el fossat torna a girar i, possiblement, va a morir al fort pendent del vessant nord. Les seves dimensions, tot i que parcials, ens parlen d'una amplada superior als 4,5 metres conservats, així com una fondària mínima superior als 3,5 metres. Malauradament en aquest punt del turó les tasques extractives de pedra han malmès les restes, per la qual cosa tan sols s'han conservat els elements negatius com el fossat, sense que el puguem posar en relació amb la muralla.

Consideracions cronològiques

En principi només la datació de la construcció de la porta té una data més o menys segura. Per la configuració general de l'espai tot apunta que els fossats s'hagin excavat en la mateixa època, final del iv o inici del iii aC. Queda per aclarir si el fossat té un traçat continu només segmentat a la zona de la torre i la porta a causa de la preexistència d'aquests elements construïts que en determinarien la morfologia i posició. També resta per esbrinar si el traçat continua en el vessant nord del turó on el relleu és ja molt escarpat i tal vegada no fes necessària la construcció d'aquest element defensiu.

El que sembla clar és que l'amortització de tots els trams excavats fins ara es produeix al mateix moment, al voltant del 200 aC, aquestes defenses exteriors quedarien inutilitzades i ja no estarien en ús a l'inici de la fase següent.¹

Així ho indicarien les formes més característiques de la Campaniana A antiga com ara els bols Lamb. 27ab, 28ab (fig. 4,6) i les copes Lamb. 48. Aquesta és la categoria predominant entre la vaixel·la importada dels conjunts ceràmics d'aquest moment. Els Tallers Occidentals encara es presenten en unes quantitats notables, principalment dels Tallers de Roses amb les formes Lamb. 23, 24 i 24-25B (fig. 4,7). També s'han identificat diversos bols del Taller de les Petites Estampilles (fig. 4,5) així com altres formes de procedència indeterminada però que cal situar dins l'àmbit occidental (figs. 4,8-9,12).

Pel que fa a les àmfores importades predominen, de manera aclaparadora, les produccions de l'àmbit púnic (figs. 4,1 a 3), especialment les àmfores ebusitanes amb una significativa presència del tipus T.8.1.3.1. o PE 16. Per altra banda, la presència d'àmfores greco-itàliques és força reduïda així com les de procedència massaliota que cal considerar testimonials,

1. L'estudi del material d'aquesta fase ja ha estat objecte d'altres treballs (especialment Asensio *et al.* 2000-2001b). La figura que presentem recull alguns dels materials més significatius d'aquest període localitzats en els nivells d'amortització dels trams de fossat excavats recentment.

representades només per alguns elements esparsos (fig. 4,4). Les ceràmiques comunes també documenten el mateix predomini abassegador de peces de producció púnica, amb els habituals morters ebusitans i d'algun exemplar de ceràmica de cuina cartaginesa.

Pel que respecta a les ceràmiques indígenes el repertori és del tot habitual i ben nodrit, on són majoritàries les produccions a torn respecte de les obrades a mà, que veuen reduïda la seva proporció respecte de la fase anterior. Dins de les ceràmiques a torn són les de produccions oxidades les que assoleixen proporcions majoritàries respecte de les de cocció reductora. Tornant al global de les ceràmiques indígenes veiem com en aquesta fase davalla la categoria funcional de les ceràmiques de cuina, ara la vaixel·la és el grup més representat (figs. 4,10-11, 13-14), i la gerreta bicònica la forma predominant, seguida dels plats de vora reentrant. No obstant això, a part de les ceràmiques de vaixel·la o cuina hi ha d'altres categories representades com el servei o la reserva (figs. 4,15-16).

També és significativa la troballa en els nivells d'amortització del fossat d'estrís de ferro, especialment les armes, de les quals podem destacar de les darreres campanyes d'excavació una beina d'espasa sencera de tipus La Tène II, una punta de llança (figs. 4,17 i 18) així com dos *umbus* d'escut.

En definitiva, aquest ric i complet conjunt localitzat *in situ* en uns nivells d'abandonament sobtat (fins i tot, de destrucció o saqueig) de l'assentament s'hauria datat tradicionalment en un moment indeterminat entorn el 200 aC. Amb tot, algunes consideracions ceramològiques com ara l'analogia amb els conjunts ceràmics dels nivells de destrucció de la Cartagena púnica (209 aC) o amb el del derelict de Grand-Congloué (205 aC) ens permeten proposar una datació alta dins d'aquesta forquilla cronològica, més aviat dins del darrer terç del segle iii aC. Les característiques esmentades dels nivells de procedència fan versemblant considerar la seva formació en relació amb els esdeveniments bèl·lics de la Segona Guerra Púnica (Asensio *et al.*, 2000-2001b).

El final del poblat

Després d'un curt període de temps en què el poblat resta abandonat, cap al 180 aC es produeix una reconstrucció general de l'assentament (fase 4A). De totes les reformes, possiblement aquesta sigui la més profunda que Ca n'Oliver ha experimentat.

El mur de tanca del poblat que sembla haver funcionat sense modificar el seu traçat durant les fases 2 i 3 és desmuntat i es construeix, sobre mateix del límit de l'antiga escarpa, un nou mur d'aproximadament un metre d'amplada, que en la zona nord-oriental del poblat arribarà als 1,80 metres. Cal remarcar, però, que els fossats ja haurien estat reblerts i no funcionen amb aquesta nova muralla.

En aquest moment, veiem com la pràctica totalitat dels elements que componien l'accés sud han estat amortitzats definitivament i ha esdevingut una simple rampa flanquejada per les restes dels grans murs paral·lels de l'antiga porta sud. A la part superior de l'accés, ja dins del poblat, s'habilita una

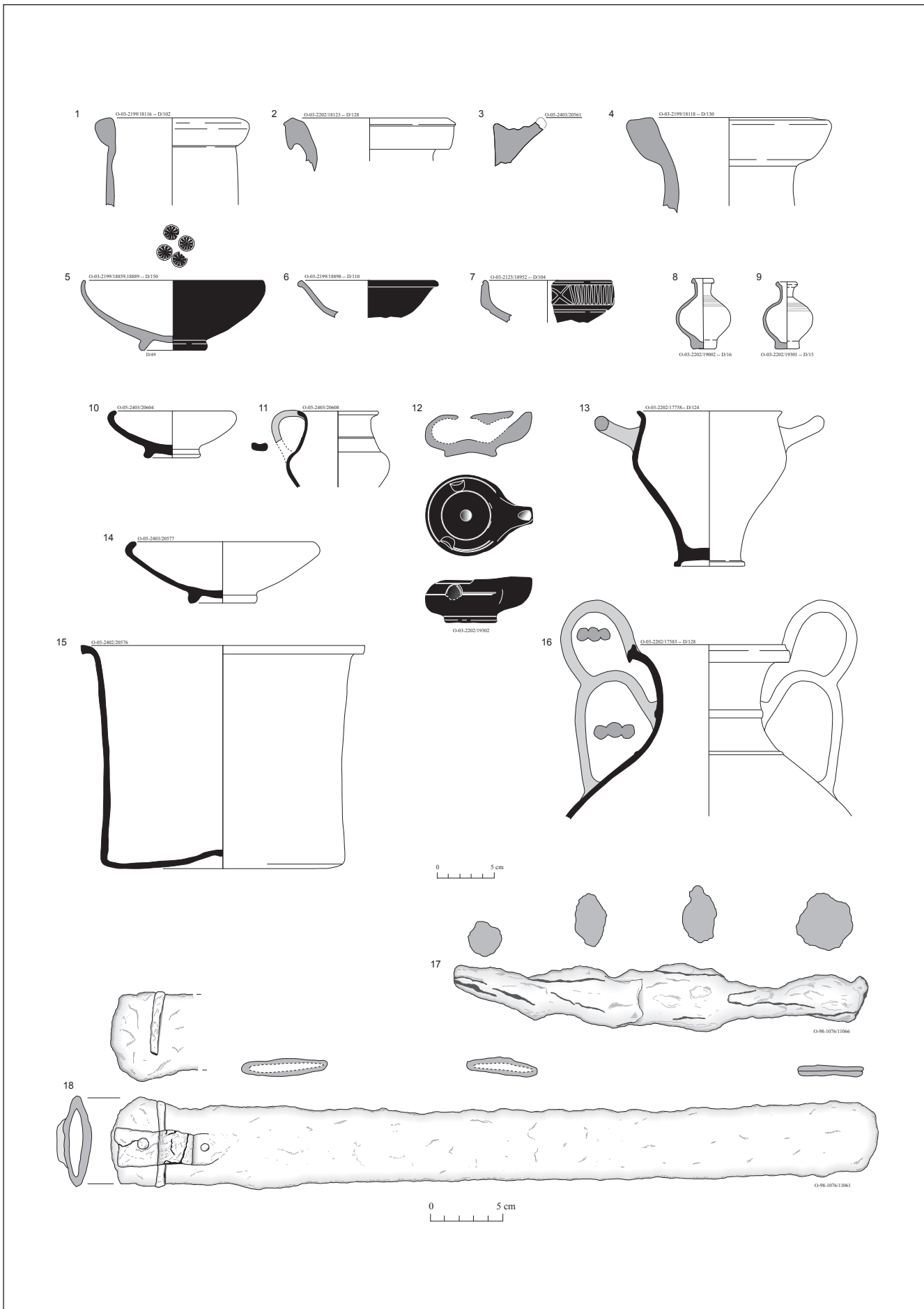

Figura 4. Selecció de materials dels fossats de Ca n'Oliver excavats en les darreres campanyes.

àmplia terrassa delimitada per dos murs tangencials que posa de manifest una concepció absolutament diferent de la porta.

A l'exterior del poblat el camp de sitges torna a funcionar. En aquesta fase 4A aquesta zona experimenta una notable expansió, amb nous dipòsits que en general presenten volums superiors als de la fase anterior.

Vers el 125 aC (fase 4B), s'observa un lent procés de desarticulació del poblat. Alguns habitatges s'abandonen i l'espai és ocupat, en determinats casos, per estructures de caire domèstic, com un forn de panificació localitzat a la zona 2. A l'exterior, a redós del mur de tanca, s'escampen un seguit de noves

cases. Algunes se situen enmig del camp de sitges, altres es disposen sobre els nivells d'amortització dels antics fossats. Tot aquest procés culminarà cap al 50 aC amb l'amortització de les darreres sitges, l'abandonament total de l'hàbitat i la definitiva desaparició d'aquest enclau, després d'estar ocupat, quasi sense interrupció, durant cinc-cents anys.

Joan Francès

Ajuntament de Cerdanyola del Vallès
francesfj@cerdanyola.cor

Marc Guàrdia

CRAC (Col·lectiu de Recerques
Arqueològiques de Cerdanyola)
marcguardia@hotmail.com

Bibliografia

ASENSIO, D., FRANCÈS, J., FERRER, C., GUÀRDIA, M. i SALA, O. (2000). La ceràmica àtica del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Barcelona): comerç i distribució de vaixel·la fina importada a la Catalunya central (segles V i IV aC.). A: *IIIa Reunió sobre economia en el món ibèric: Ibers, agricultors, artesans i comerciants. Saguntum*, extra 31 (València): 369-380.

ASENSIO, D., FRANCÈS, J., FERRER, C., GUÀRDIA, M. i SALA, O. (2001a). Formes d'ocupació del territori al sud de la laietània. A: *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental: actes de la taula rodona celebrada a Ullastret*. Girona: 227-252.

ASENSIO, D., FRANCÈS, J., FARRÉ, C. GUÀRDIA, M. i SALA, O. (2000-2001b). Resultats de la Campanya 1998-99 i estat de la qüestió sobre el nucli ibèric laietà del Turó de Ca n'Olivé. *Pyrenae*, 31-32 (Barcelona): 163-199.

BARBERÀ, J. i DUPRÉ, X. (1984). Els laietans, assaig de síntesi. *Fonaments*, 4 (Barcelona): 31-86.

COLOMINAS, J. (1945-1946). El poblado prerromano del Turó de la Rovira. *Ampurias*, VII-VIII (Barcelona): 203-214.

FRANCÈS, J. (2000). Características y evolución de los hábitats de la primera edad del hierro en la Depresión Prelitoral Catalana. A: *L'hàbitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguadoc Occidental. Actualitat de l'arqueologia de l'Edat del Ferro. Actes del XXII Col·loqui Internacional per a l'Estudi de l'edat del ferro*. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona: 33-42.

SANMARTÍ, J. (1986). *La Laietània ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història*. Universitat de Barcelona. Tesi doctoral.